रयत प्रबोधिनी
सेवेसाठी ज्ञानार्जन

महाराष्ट्राचा भूगोल

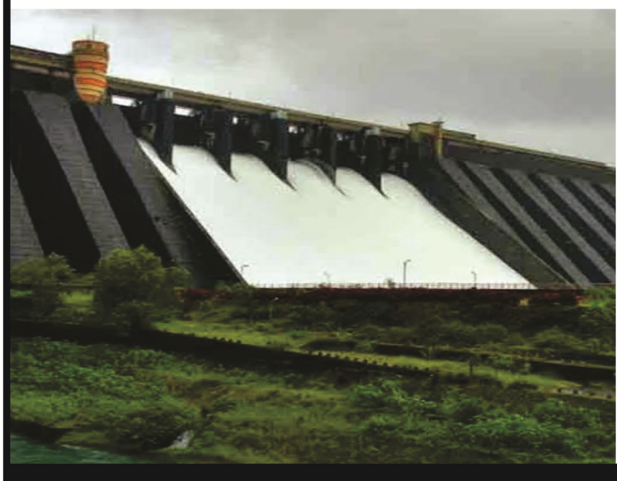

क्लास नोट्स

By
विशाल लोंढे

महाराष्ट्राचा स्थान व विस्तार

- **संयुक्त महाराष्ट्र समितीची घोषणा** - मुंबई, विदर्भ, मराठवाडा, बेळगाव, कारवार, निवाणीसह संयुक्त महाराष्ट्र झाला पाहिजे.
- 1952 पर्यंत बाळासाहेब खेर - मुख्यमंत्री होते.
- 1952 ते ऑक्टोबर 1956 - मोरारजी देसाई.
- 1956 - 1962 - यशवंतराव चव्हाण
- पहिले राज्यपाल - श्रीप्रकाश
- राजधानी-मुंबई/उपराजधानी-नागपुर
- महाराष्ट्र राज्य निर्मिती सोहळा उद्‌घाटन धनंजय गाडगीळ यांच्या हस्ते तर पंडित नेहरु यांनी घोषणा केली.
- यामध्ये, 1 नोव्हेंबर 1956 रोजी द्विभाषिक महाराष्ट्राची निर्मिती झाली.
- 30 नोव्हेंबर 1957 - प्रतापगडावर शिवछत्रपती पुतळा अनावरणास प्रचंड विरोध. (भाई माधवराव बागल नेतृत्वात मोर्चा)
- 1959 ला इंदिराजींचा कॉंग्रेस अध्यक्ष नात्याने महाराष्ट्र दौरा केला.
- द्वैभाषिक विभागणी करताना महाराष्ट्राने गुजरातला 10 कोटी द्यायचे व पुढील 4 वर्षात ती कमी करायची.
- 50 कोटी देवुन मुंबई महाराष्ट्राला मिळाली.
- 1 मे 1960 रोजी मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्राची स्थापना झाली.

महाराष्ट्र राज्य निर्मिती

क्र.	वर्ष	स्थिती
1.	1911 ते 1941	मुंबई इलाखा
2.	1941 ते 1947	मुंबई प्रांत
3.	1947 ते 1956	मुंबई राज्य
4.	1956 ते 1960	द्विभाषिक मुंबई राज्य
5.	1 मे 1960	महाराष्ट्र राज्य

Vishal Londhe

1960 चा महाराष्ट्र

कोकण विभाग (4 जिल्हे)	पुणे विभाग (9 जिल्हे)	औरंगाबाद विभाग (5 जिल्हे)	नागपूर विभाग (8 जिल्हे)
ग्रेटर बॉम्बे ठाणे कुलाबा रत्नागिरी	पुणे सातारा सांगली कोल्हापूर सोलापूर नाशिक अहमदनगर धुळे जळगांव	औरंगाबाद बीड परभणी उस्मानाबाद नांदेड	नागपूर वर्धा भंडारा चंद्रपूर अमरावते बुलढाणा अकोला यवतमाळ

महाराष्ट्राचे स्थान व विस्तार

- भारताच्या पश्चिमेला असणारे प्रमुख राज्य असुन संस्कृतोद्भव भाषा बोलणारे भारताचे जे प्रदेश आहेत त्यात महाराष्ट्र हा दक्षिणेतील शेवटचा प्रदेश होय. भारतीय द्विपकल्पाचा एक भाग महाराष्ट्र पठार (दख्खनचे पठार) आहे. राज्याचा सर्वसाधारण आकार त्रिकोणाकृती असून दक्षिणेकडे चिंचोळा, तर उत्तरेकडे रुंद होत गेला आहे.
  1) महाराष्ट्राचा अक्षवृत्तीय विस्तार - $15^0$48’ उत्तर व $22^0$6’ उत्तर अक्षांश (7^0 चा फरक)
  2) महाराष्ट्राचा रेखावृत्तीय विस्तार - $72^0$36’ पुर्व व $80^0$54’ पुर्व अक्षांश (8^0 चा फरक)

महाराष्ट्राचा आकार

- भारताच्या साधारण मध्यवर्ती भागात महाराष्ट्र असून उत्तर भारत आणि दक्षिण भारतात एकत्रित असणारी विशाल भूमी आहे. राज्याचा आकार त्रिकोणाकृती असुन पाया हा कोकणात तर टोक गोंदियाकडे आहे.

महाराष्ट्राच्या नैसर्गिक सीमा

दिशा	सीमा	जिल्हा
वायव्य	दमणगंगा नदी,	पालघर
	तोरणमाळ डोंगर	नंदुरबार
	गाळणा व अक्राणी टेकड्या	नंदुरबार व धुळे
उत्तर	गावीलगड टेकड्या	अमरावती
ईशान्य	दरकेसा टेकड्या	गोंदिया
पूर्व	चिरोली, सुरजागड, भामरागड	गडचिरोली
दक्षिण	हिरण्यकेशी नदी, चिकोडी टेकड्या	कोल्हापूर
	तेरेखोल नदी	सिंधुदुर्ग
पश्चिम	अरबी समुद्र	संपुर्ण कोकण

महाराष्ट्राचा विस्तार

- महाराष्ट्राची पुर्व - पश्चिम लांबी ही उत्तर-दक्षिण लांबीपेक्षा जास्त आहे.
  1) पुर्व - पश्चिम लांबी - 800 कि.मी (स्टेट बोर्ड 860 कि.मी)
  2) उत्तर - दक्षिण लांबी - 720 कि.मी. (स्टेट बोर्ड 730 कि.मी)

महाराष्ट्राचा क्षेत्रफळ - 3,07,713 चौ कि.मी.

- देशाच्या एकुण क्षेत्रफळाच्या 9.36 टक्के भाग महाराष्ट्राने व्यापला आहे.
- क्षेत्रफळाचा विचार करता महाराष्ट्र भारतातील 3 ऱ्या क्रमांकाचे मोठे राज्य आहे.

सर्वात मोठी राज्ये व त्यांचे क्षेत्रफळ

राज्य	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
राजस्थान	3,42,239.
मध्यप्रदेश	3,08,350
महाराष्ट्र	3,07,713
उत्तरप्रदेश	2,38,566
गुजरात	1,96,024
कर्नाटक	1,91,791
आंध्रप्रदेश	1,62,970
ओरीसा	1,55,707

सर्वात लहान राज्ये व त्यांचे क्षेत्रफळ

राज्य	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
गोवा	3,702
सिक्किम	7,096
त्रिपुरा	10,492
नागालँड	16,579
मिझोराम	21,081
मणीपुर	22,327
मेघालय	22,429

Vishal Londhe

प्रशासकीय महाराष्ट्र

- 1 मे 1960 ला राज्याच्या निर्मितीवेळी 4 प्रशासकीय विभाग होते.
- सध्या महाराष्ट्रात 6 प्रशासकीय विभाग आहेत.
- 1980-81 च्या काळात 2 नवीन प्रशासकीय विभाग निर्माण केले.
  1) पुर्वीच्या पुणे विभागातुन नाशिक तर नागपुर विभागातुन अमरावती प्रशासकीय विभाग नव्याने निर्माण करण्यात आला. (पुर्वीचे प्रशासकीय विभाग- पुणे, औरंगाबाद, कोकण, नागपुर)
- **महत्वाचे :** 3 प्रशासकीय विभाग आहेत ज्यामध्ये 5 जिल्हे आहेत.
  ✓ पुणे, नाशिक , अमरावती

प्रशासकीय विभागांचा क्षेत्रफळानुसार उतरता क्रम

प्रशासकीय विभाग	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)	टक्के
औरंगाबाद	64,813	21.06%
नाशिक	57,493	18.70%
पुणे	57,275	16.69%
नागपुर	51,375	16.60%
अमरावती	46,027	14.95%
कोकण	30,728	10%

प्रशासकीय विभाग	उत्तरेकडील तालुका	दक्षिणेकडील तालुका
औरंगाबाद	सोयगाव (औरंगाबाद)	उमरगा (उस्मानाबाद)
नाशिक	धडगाव (नंदुरबार)	कर्जत (नगर)
पुणे	जुन्नर (पुणे)	चंदगड (कोल्हापूर)
नागपुर	रामटेक (नागपुर)	सिरोंचा (गडचिरोली)
अमरावती	चिखलदरा (अमरावती)	उमरखेड (यवतमाळ)
कोकण	तलासरी (पालघर)	दोडामार्ग (सिंधूदुर्ग)

प्रशासकीय विभाग आणि त्यातील जिल्हे व त्यालुके यांची संख्या

प्रशासकीय विभाग	जिल्हे	तालुके
औरंगाबाद	8	76
नाशिक	5	54
पुणे	5	58
नागपुर	6	64
अमरावती	5	56
कोकण	7	47

महाराष्ट्राचे प्रादेशिक विभाग

- महाराष्ट्राचे प्रशासकीय विभाग 6 असले तरी प्रादेशिक विभाग मात्र, 5 आहेत.

प्रादेशिक विभाग (क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने)	जिल्हे	तालुके
विदर्भ	11	120
पश्चिम महाराष्ट्र	7	87
मराठवाडा	8	76
कोकण	7	47
खानदेश	3	25

- **महत्वाचे** : विदर्भ म्हणजे नागपुर व अमरावती प्रशासकीय विभाग एकत्र तर पश्चिम महाराष्ट्र म्हणजे नाशिक प्रशासकीय विभागातुन नाशिक व अहमदनगर समाविष्ट केले जातात व नाशिक विभागातील उर्वरीत 3 जिल्ह्यांना (धुळे, नंदुरबार, जळगाव) खानदेश संबोधले जाते.

Vishal Londhe

कोकण प्रशासकीय विभाग

- महाराष्ट्रातील सर्वात लहान प्रशासकीय विभाग म्हणून हा विभाग ओळखला जातो.
- एकुण जिल्हे - 7
- एकुण तालुके - 47 (50)#
- 1960 ला या प्रशासकीय विभागात 4 जिल्हेच होते, मात्र नंतर मुंबई उपनगर, सिंधुदुर्ग व पालघर या 3 नवीन जिल्ह्याची निर्मिती करण्यात आली.
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 6
- लागून असलेले इतर विभाग - 2 (पुणे, नाशिक)
- लागून असलेला केंद्रशासित प्रदेश - 1 (दादरा नगर हवेली)
- लागून असलेली राज्ये - 3 (गोवा, गुजरात, कर्नाटक)
- # मुंबई उपनगर जिल्ह्यात अंधेरी, बोरिवली, व कुर्ला असे तिन जिल्हे फक्त शासकीय कारभारासाठी आहेत.
- # वरील तीन तालुके वगळल्यास कोकण प्रशासकीय विभागात 47 तालुके आहेत.

Vishal Londhe

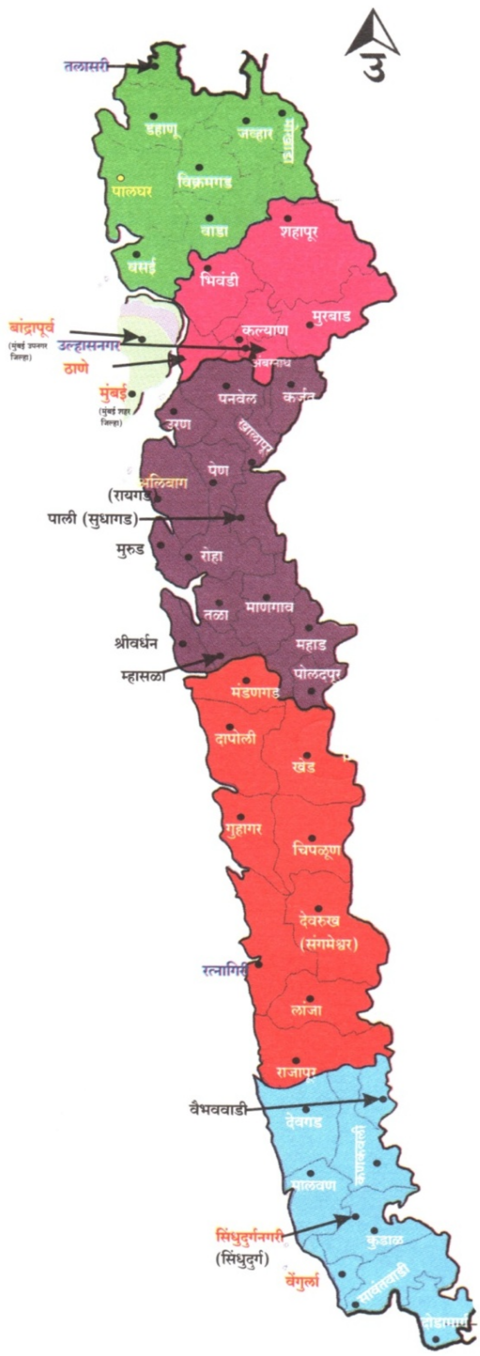

क्र.	जिल्हे	50	तालुके	
1.	रायगड	15	1) अलिबाग	2) पनवेल
			3) कर्जत	4) उरण
			5) खालापूर	6) पेण
			7) सुधागड (पाली)	
			8) मुरूड	9) रोहा
			10) माणगांव	
			11) श्रीवर्धन	12) म्हसळा
			13) महाड	14) पोलादपूर
			15) तळा	
2.	रत्नागिरी	9	1) रत्नागिरी	2) मंडणगड
			3) दापोली	4) खेड
			5) गुहागर	
			6) चिपळूण	7) संगमेश्वर
			8) लांजा	9) राजापूर
3.	पालघर	8	1) पालघर	2) तलासरी
			3) जव्हार	4) डहाणू
			5) मोखाडा	6) वसई
			7) वाडा	8) विक्रमगड
4.	सिंधुदुर्ग	8	1) कुडाळ	2) देवगड
			3) वैभववाडी	4) मालवण
			5) कणकवली	6) वेंगुर्ला
			7) सावंतवाडी	8) दोडामार्ग
5.	ठाणे	7	1) ठाणे	2) अंबरनाथ
			3) कल्याण	4) शहापूर
			5) मुरबाड	6) उल्हासनगर
			7) भिवंडी	
6.	मुंबई उपनगर	3	1) अंधेरी	2) बोरिवली
			3) कुर्ला	

- कोकण प्रशासकीय विभागात पालघर व सिंधूदुर्ग यांना समान तालुके आहेत. - 8
- कोकण प्रशासकीय विभागात सर्वाधीक तालुके रायगड जिल्ह्यात आहेत. - 15

कोकण प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	**क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)**
रत्नागिरी	8,208 (कोकण विभागातील सर्वात मोठा जिल्हा)
रायगड	7,152
पालघर	5,388
सिंधुदुर्ग	5,207
ठाणे	4,170
मुंबई उपनगर	446
मुंबई शहर	157 (सर्वात लहान जिल्हा) राज्यातील तसेच कोकण विभागातील
एकूण	30,728

Vishal Londhe

पुणे प्रशासकीय विभाग

- महाराष्ट्रातील सर्व प्रशासकीय विभागांचा विचार करता क्षेत्रफळानुसार तिसरा सर्वात मोठा प्रशासकीय विभाग आहे.
- एकुण जिल्हे - 5
- एकुण तालुके - 58
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 3
- लागून असलेले इतर विभाग - 3 (नाशिक, कोकण, औरंगाबाद)
- लागून असलेली राज्ये - 1 (कर्नाटक)

- पुणे प्रशासकीय विभागात सोलापूर व सातारा यांना समान तालुके आहेत. - 11
- पुणे प्रशासकीय विभागात सर्वाधीक तालुके पुणे जिल्ह्यात आहेत. - 14
- पुणे प्रशासकीय विभागात कमी तालुके सांगली जिल्ह्यात आहेत. - 10

क्र.	जिल्हे	58	तालुके
1.	पुणे	14	1) पुणे शहर 2) जुन्नर 3) आंबेगांव (घोडेगांव) 4) मावळ (वडगाव) 5) खेड (राजगुरूनगर) 6) शिरूर 7) मुळशी (पौड) 8) हवेली 9) दौंड 10) वेल्हे 11) पुरंदर (सासवड) 12) भोर 13) बारामती 14) इंदापूर
2.	कोल्हापूर	12	1) कोल्हापूर करवीर 2) शाहूवाडी 3) पन्हाळा 4) हातकणंगले 5) गगनबावडा 6) शिरोळ 7) कागल 8) राधानगरी 9) गारगोटी (भूदरगड) 10) गडहिंग्लज 11) आजरा 12) चंदगड
3.	सोलापूर	11	1) उत्तर सोलापूर 2) दक्षिण सोलापूर 3) माढा 4) बार्शी 5) माळशिरस 6) पंढरपुर 7) मोहोळ 8) सांगोला 9) मंगळवेढा 10) करमाळा 11) अक्कलकोट
4.	सातारा	11	1) सातारा 2) खंडाळा 3) महाबळेश्वर 4) वाई 5) फलटण 6) जावळी (मेढे) 7) कोरेगांव 8) खटाव (वडूज) 9) माण (दहिवडी) 10) पाटण 11) कराड
5.	सांगली	10	1) शिराळा 2) खानापूर (विटा) 3) आटपाडी 4) वाळवा 5) तासगांव 6) कवठे-महांकाळ 7) जत 8) मिरज 9) पलूस 10) कडेगांव

पुणे प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
पुणे	15,643 (सर्वात मोठा जिल्हा)
सोलापुर	14,895
सातारा	10,480
सांगली	8,572
कोल्हापुर	7,685 (सर्वात लहान जिल्हा)
एकूण	**57,275**

Vishal Londhe

नाशिक प्रशासकीय विभाग

- महाराष्ट्रातील सर्व प्रशासकीय विभागांचा विचार करता क्षेत्रफळानुसार दुसरा सर्वात मोठा प्रशासकीय विभाग आहे.
- एकुण जिल्हे - 5
- एकुण तालुके - 54
- 1960 ला हा विभाग नव्हता 1980 ला पुणे प्रशासकीय विभागातुन याची निर्मीती झाली.
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 2
- लागून असलेले इतर विभाग - 4 (पुणे, कोकण, अमरावती, औरंगाबाद)
- लागून असलेली राज्ये - 2 (गुजरात, मध्यप्रदेश)

नाशिक प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
अहमदनगर	17,048 (या विभागातील तसेच राज्यातील सर्वात मोठा जिल्हा. एकुण राज्याच्या 5.6 टक्के क्षेत्रफळ व्यापले आहे.
नाशिक	15,530
जळगाव	11,765
धुळे	7,195
नंदुरबार	5,955 (सर्वात लहान)
एकूण	57,493

- नाशिक प्रशासकीय विभागात नाशिक व जळगाव यांना समान तालुके आहेत. - 15
- नाशिक प्रशासकीय विभागात कमी तालुके धुळे जिल्ह्यात आहेत. - 4

Vishal Londhe

नाशिक विभाग

क्र.	जिल्हे	54	तालुके
1.	नाशिक	15	1) नाशिक 2) सटाणा (बागलान) 3) सुरगाणा 4) कळवण 5) मालेगांव 6) पेठ 7) दिंडोरी 8) चांदवड 9) निफाड 10) नांदगांव 11) येवले 12) इगतपुरी 13) सिन्नर 14) त्र्यंबकेश्वर15) देवळा
2.	जळगाव	15	1) जळगांव 2) चोपडा 3) यावल 4) रावेर 5) अमळनेर 6) एरंडोल 7) भुसावळ 8) मुक्ताईनगर 9) पारोळा 10) भडगांव 11) पाचोरा 12) जामनेर 13) चाळीसगांव 14) धरणगांव 15) बोदवड
3.	अहमदनगर	14	1) अहमदनगर 2) कोपरगाव 3) अकोले 4) संगमनेर 5) श्रीरामपूर 6) राहुरी 7) नेवासे 8) पारनेर 9) शेवगांव 10) पाथर्डी 11) श्रीगोंदे12) कर्जत 13) जामखेड 14) राहाता
4.	नंदुरबार	6	1) नंदुरबार 2) अक्कलकुवा 3) धडगांव (अक्रर्णी)4) तळोदे 5) शहादा 6) नवापूर
5.	धुळे	4	1) धुळे 2) शिरपूर 3) शिंदखेडा 4) साक्री

औरंगाबाद प्रशासकीय विभाग

- महाराष्ट्रातील सर्व प्रशासकीय विभागांचा विचार करता क्षेत्रफळानुसार सर्वात मोठा प्रशासकीय विभाग आहे.
- एकुण जिल्हे - 8
- एकुण तालुके - 76
- मुळतः या प्रशासकीय विभागात पाच जिल्हे होते. नंतरच्या काळात लातूर, जालना, हिंगोली हे तीन जिल्हे निर्माण करण्यात आले.
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 1
- लागून असलेले इतर विभाग - 3 (पुणे, अमरावती, नाशिक)
- लागून असलेली राज्ये - 2 (कर्नाटक, तेलंगणा)

क्र.	जिल्हे	76	तालुके
1.	नांदेड	16	1) नांदेड 2) हदगाव 3)लोहा 4)अर्धापूर 6)कंधार 7)मुखेड 9) देगलूर 10) बिलोली 11) धर्माबाद 12) मुदखेड 13)भोकर 14)हिमायतनगर, 15) किनवट 16) माहूर 17) उमरी 18) नायगाव.
2.	बीड	11	1)बीड 2) गेवराई 3)शिरूर कासार 4)आष्टी 5) वडवणी 6)माजलगाव 7) परळी 8) पाटोदा 9) धारूर 10)अंबाजोगाई 11) केज.
3.	लातूर	10	1)लातूर 2)अहमदपूर 3)शिरूर-अनंतपाळ 4)निलंगा 5)चाकूर 6)उदगीर 7)जळकोट 8)औसा 9) देवणी 10) रेणापूर.
4.	औरंगाबाद	9	1)औरंगाबाद 2) फुलंब्री 3) कन्नड 4) पैठण 5) सिल्लोड 6)गंगापूर 7)सोयगाव 8) वैजापूर 9) खुलताबाद.
5.	परभणी	9	1) परभणी 2) जितूंर 3) मानवत 4)पाथरी 5)सोनपेठ 6) गंगाखेड 7)सेलू 8) पूर्णा 9) पालम.
6.	उस्मानाबाद	8	1) उस्मानाबाद 2) कळंब 3)उमरगा 4) लोहारा 5)तुळजापूर 6)वाशी 7)भूम 8) परांडा
7.	जालना	8	1) जालना 2)अंबड 3)परतूर 4) मंठा 5)जाफ्राबाद 6)भोकरदन 7)घनसावंगी 8) बदनापूर.
8.	हिंगोली	5	1) हिंगोली 2)सेनगाव 3)औंढानागनाथ 4) कळमनुरी 5) वसमत.

- औरंगाबाद प्रशासकीय विभागात औरंगाबाद व परभणी यांना समान तालुके आहेत. - 9
- औरंगाबाद प्रशासकीय विभागात उस्मानाबाद व जालना यांना समान तालुके आहेत. - 8
- औरंगाबाद प्रशासकीय विभागात कमी तालुके हिंगोली जिल्ह्यात आहेत. - 5
- औरंगाबाद प्रशासकीय विभागात जास्त तालुके नांदेड जिल्ह्यात आहेत. - 16

औरंगाबाद प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	**क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)**
बीड	10693 (सर्वात मोठा)
नांदेड	10528
औरंगाबाद	10107
जालना	7718
उस्मानाबाद	7569
लातुर	7157
परभणी	6214
हिंगोली	4827(सर्वात लहान)
एकूण	64813

Vishal Londhe

अमरावती प्रशासकीय विभाग

- 1960 ला हा विभाग नव्हता 1980 ला नागपूर प्रशासकीय विभागातुन याची निर्मीती झाली.
- एकुण जिल्हे - 5
- एकुण तालुके - 56
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 5
- लागून असलेले इतर विभाग - 3 (औरंगाबाद, नागपूर, नाशिक)
- लागून असलेली राज्ये - 2 (मध्यप्रदेश, तेलंगणा)

Vishal Londhe

क्र.	जिल्हे	56	तालुके
1.	यवतमाळ जिल्हा	16	1) यवतमाळ 2) बाभुळगाव 3) नेर 4) दारव्हा 5) कळंब 6) राळेगाव 7) दिग्रस 8) घाटंजी 9) पांढरकवडा (केळापुर) 10) मारेगाव 11) वणी 12) पुसद 13) महागाव 14) उमरखेड 15) आर्णी 16) झरी जामणी
2.	अमरावती जिल्हा	14	1) अमरावती 2) धारणी 3) चिखलदरा 4) अचलपूर 5) अंजनगाव 6) दर्यापूर 7) चांदूर बाजार 8) मोर्शी 9) भातकुली 10)नादंगाव खांडेश्वर 11) चांदूर रेल्वे 12) धामणगाव रेल्वे 13) तिवसा 14) वरुड
3.	बुलढाणा जिल्हा	13	1) बुलढाणा 2) जळगाव (जामोद) 3) संग्रामपूर 4) मलकापूर 5) नांदुरा 6) शेगाव 7) मोताळा 8) खामगाव 9) चिखली 10) मेहकर11) देऊळगाव राजा 12) सिंदखेड राजा 13) लोणार
4.	अकोला जिल्हा	7	1) अकोला 2) तेल्हारा 3) अकोट 4) बाळापूर 5) मुर्तिजापूर 6) पातूर 7) बार्शी टाकळी
5.	वाशिम जिल्हा	6	1) वाशिम 2) कारंजा 3) मालेगांव 4) रिसोड 5) मानोरा 6) मंगरूळपीर

- अमरावती प्रशासकीय विभागात सर्वाधीक तालुके यवतमाळ जिल्ह्यात आहेत. - 16
- अमरावती प्रशासकीय विभागात कमी तालुके वाशिम जिल्ह्यात आहेत. - 6

अमरावती प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	**क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)**
यवतमाळ	13582 (सर्वात मोठा)
अमरावती	12210
बुलढाणा	9661
अकोला	5676
वाशिम	4898 (सर्वात लहान)
एकूण	46027

Vishal Londhe

नागपुर प्रशासकीय विभाग

- एकुण जिल्हे - 6
- एकुण तालुके - 64
- मुळतः या प्रशासकीय विभागात चार जिल्हे होते. नंतरच्या काळात गोंदीया व गडचिरोली हे नवीन जिल्हे निर्माण करण्यात आले.
- क्षेत्राफळाच्या बाबतीत क्रमांक - 4
- लागून असलेले इतर विभाग - 1 (अमरावती)
- लागून असलेली राज्ये - 3 (छत्तीसगड, मध्यप्रदेश, तेलंगणा)

नागपूर प्रशासकीय विभागातील जिल्हे त्यांच्या क्षेत्रफळाच्या उतरत्या क्रमाने

जिल्हे	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
गडचिरोली	14412 (सर्वात मोठा)
चंद्रपुर	11443
नागपुर	9892
वर्धा	6309
गोंदिया	5234
भंडारा	4087 (सर्वात लहान)
एकूण	51375

Vishal Londhe

नागपूर विभाग

क्र.	जिल्हे	64	तालुके
1.	चंद्रपूर	15	1) चंद्रपूर 2) चिमूर 3) नागभीड 4) ब्रम्हपुरी 5) वरोरा 6) भद्रावती 7) सिंदेवाही 8) मूल 9) राजुरा 10) गोंडपिंपरी 11) बल्लारपूर 12) पोंभुर्णा 13) सावली 14) कोरपना 15) जिवती
2.	नागपूर	14	1) नागपूर शहर 2) नरखेड 3) सावनेर 4) पारशिवनी 5) रामटेक 6) काटोल 7) कळमेश्वर 8) कामठी 9) मौदा 10) हिंगणा 11) नागपूर ग्रामीण (३ भाग) 12) उमरेड 13) कुही 14) भिवापूर
3.	गडचिरोली	12	1) गडचिरोली 2) कुरखेडा 3) आरमोरी 4) धानोरा 5) चामोर्शी 6) एटापल्ली 7) अहेरी 8) सिरोंचा 9) भामरागड 10) कोरची 11) वडसा देसाईगंज 12) मुलचेरा
4.	वर्धा	8	1) वर्धा 2) आष्टी 3) कारंजा 4) आर्वी 5) सेलू 6) देवळी 7) हिंगणघाट 8) समुद्रपूर
5.	गोंदिया	8	1) गोंदिया 2) तिरोडा 3) गोरेगाव 4) आमगाव 5) देवरी 6) सालकेसा 7) अर्जुनी मोरगाव 8) सडक अर्जुनी
6.	भंडारा	7	1) भंडारा 2) तुमसर 3) मोहाडी 4) साकोली 5) पवनी 6) लाखांदूर 7) लाखनी

- नागपूर प्रशासकीय विभागात वर्धा व गोंदीया यांना समान तालुके आहेत. - 8
- नागपूर प्रशासकीय विभागात सर्वाधीक तालुके चंद्रपूर जिल्ह्यात आहेत. - 15
- नागपूर प्रशासकीय विभागात कमी तालुके भंडारा जिल्ह्यात आहेत. - 7

Vishal Londhe

महाराष्ट्रातील नवीन जिल्ह्यांची निर्मिती

- 1 मे 1960 ला महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली त्यावेळी 26 जिल्हे होते.
- 2018 पर्यंत एकुण 10 नवीन जिल्हे निर्माण झाले आहेत.

पुर्वीचा जिल्हा	नवीन जिल्हा	निर्मितीचा दिनांक
1) औरंगाबाद रत्नागिरी	जालना सिंधुदुर्ग	1 मे 1981
2) उस्मानाबाद	लातुर	16 ऑगस्ट 1982
3) चंद्रपुर	गडचिरोली	26 ऑगस्ट 1982
4) मुंबई शहर	मुंबई उपनगर	1 ऑक्टोबर 1990
5) धुळे अकोला	नंदुरबार वाशिम	1 जुलै 1998
6) भंडारा परभणी	गोंदिया हिंगोली	1 मे 1999
7) ठाणे	पालघर	1 ऑगस्ट 2014

- **महत्वाचे :** 1 मे 1981 - कुलाबा जिल्ह्याचे नाव बदलुन रायगड करण्यात आले.

क्षेत्रफळाने सर्वात मोठे व सर्वात लहान जिल्हे

- क्षेत्रफळाने सर्वात मोठे जिल्हे (उतरत्या क्रमाने) पहिले 5 जिल्हे

जिल्हे	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
1) अहमदनगर	17048
2) पुणे	15642
3) नाशिक	15582
4) सोलापुर	14845
5) गडचिरोली	14412

- **महत्वाचे** : क्षेत्रफळाचा विचार करता (फक्त जिल्ह्याबाबत) पुणे हे नाशिकपेक्षा मोठा आहे. मात्र प्रशासकीय विभागाबाबत नाशिक विभाग पुणे विभागापेक्षा मोठा आहे.

- क्षेत्रफळाने सर्वात लहान जिल्हे (चढत्याक्रमाने) - पहिले 5

जिल्हे	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)
1) मुंबई शहर	157
2) मुंबई उपनगर	446
3) भंडारा	3,716
4) ठाणे	4,214
5) हिंगोली	4,526

महाराष्ट्राच्या राजकीय सीमा

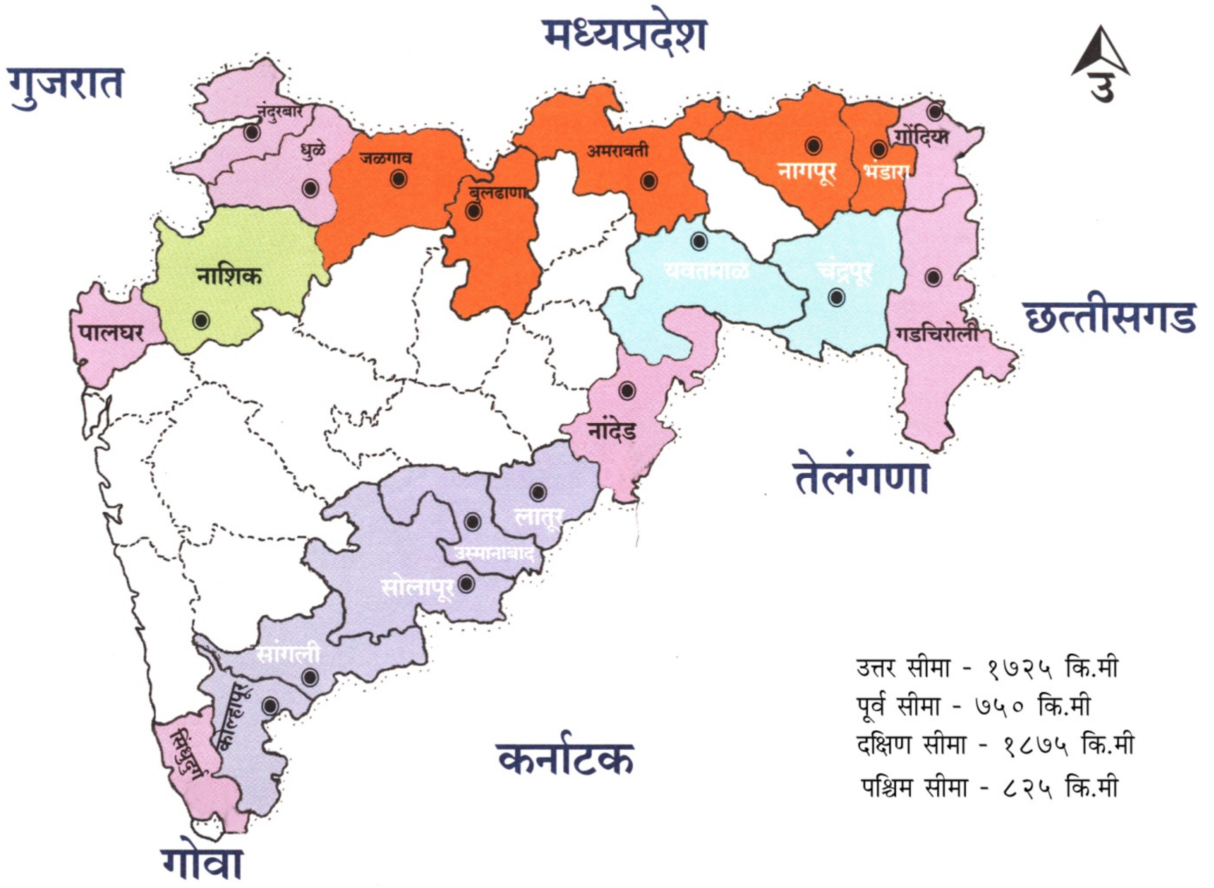

दिशा	राज्य	जिल्हे	सीमा
उत्तर	मध्यप्रदेश	8	नंदुरबार, धुळे, जळगाव, बुलढाणा, अमरावती, नागपुर, भंडारा, गोंदिया
पुर्व	छत्तीसगढ	2	गोंदिया, गडचिरोली
आग्नेय	तेलंगणा	4	गडचिरोली, चंद्रपुर, यवतमाळ, नांदेड
दक्षिण	कर्नाटक	7	नांदेड, लातुर, उस्मानाबाद, सोलापुर, सांगली, कोल्हापुर, सिंधुदुर्ग
नैऋत्य	गोवा	1	सिंधुदुर्ग
पश्चिम	-	7	अरबी समुद्र
वायव्य	गुजरात	4	पालघर, नाशीक, धुळे, नंदुरबार
वायव्य	दादरा-नगर हवेली	1	पालघर

सलग दोन राज्यांना लागू असलेले जिल्हे

जिल्हा	राज्ये
नंदुरबार	गुजरात व मध्यप्रदेश
धुळे	गुजरात व मध्यप्रदेश
गोंदिया	मध्यप्रदेश व छत्तीसगड
गडचिरोली	छत्तीसगड व तेलंगणा
नांदेड	तेलंगणा व कर्नाटक
सिंधुदुर्ग	गोवा व कर्नाटक
पालघर	दादरा व नगरहवेली व गुजरात

सारख्या नावाचे तालुके

खेड	पुणे, रत्नागिरी	**कळंब**	यवतमाळ,उस्मानाबाद
मालेगाव	नाशिक, वाशिम	**कारंजा**	वर्धा, वाशिम
कर्जत	अहमदनगर, रायगड	**नांदगाव**	नाशिक, अमरावती
सेलु	परभणी, वर्धा	**शिरुर**	पुणे, बीड
आष्टी	बीड, वर्धा	-	-

Vishal Londhe

जिल्हानिहाय तालुक्यांची संख्या

तालुके	जिल्हे
16	नांदेड, यवतमाळ
15	नाशिक, जळगाव, रायगड, चंद्रपूर
14	अहमदनगर, पुणे, अमरावती, नागपूर
13	बुलढाणा
12	कोल्हापूर, गडचिरोली
11	सोलापूर,सातारा, बीड
10	सांगली, लातूर
9	औरंगाबाद, रत्नागिरी, परभणी
8	सिंधूदुर्ग, जालना, उस्मानाबाद, वर्धा, पालघर, गोंदिया
7	ठाणे, अकोला, भंडारा
6	नंदुरबार, वाशिम
5	हिंगोली
4	धुळे
3	मुंबई उपनगर
0	मुंबई शहर

राज्ये व त्यांना लाभलेले सर्वात कमी व जास्त लांबीचे जिल्हे

क्र.	राज्य	सर्वात जास्त सीमा लाभलेला जिल्हा	सर्वात कमी सीमा लाभलेला जिल्हा
1.	मध्यप्रदेश	अमरावती	बुलढाणा
2.	तेलंगणा	नांदेड	यवतमाळ
3.	कर्नाटक	सांगली	सिंधूदुर्ग
4.	गुजरात	नंदुरबार	धुळे

शेजारील राज्ये व त्यांना लागून असलेले महाराष्ट्रातील तालुके

मध्यप्रदेश								
जिल्हे	**नंदुरबार**	**धुळे**	**जळगाव**	**बुलढाणा**	**अमरावती**	**नागपूर**	**भंडारा**	**गोंदीया**
तालुके	धडगाव शहादा	शिरपूर	चोपडा यावल रावेर मुक्ताईनगर	जळगाव जामोद संग्रामपूर	धारणी चिखलदरा अचलपूर चांदुरबाजार मोर्शी वरूड	नरखेड सावनेर पारशिवनी रामटेक	तुमसर	तिरोडा गोंदीया आमगाव सालकेसा

कर्नाटक							
जिल्हे	नांदेड	लातूर	उस्मानाबाद	सोलापूर	सांगली	कोल्हापूर	सिंधूदुर्ग
तालुके	देगलूर मुखेड	उद्गीर देवणी निलंगा	उमरगा	अक्कलकोट दक्षिण सोलापूर मंगळवेडा	जत कवटे महाकाळ मिरज	शिरोळ कागल गडहिंग्लज चंदगड हातकणंगले	दोडामार्ग

गुजरात				
जिल्हे	**नंदुरबार**	**नाशिक**	**पालघर**	**धुळे**
तालुके	शहादा धडगाव अक्कलकुवा तळोदा नंदुरबार नवापूर	सटाणा कळवण सुरगाणा पेठ त्र्यंबकेश्वर	जव्हार तलासरी	साक्री

Vishal Londhe

तेलंगणा				
जिल्हे	**गडचिरोली**	**चंद्रपूर**	**यवतमाळ**	**नांदेड**
तालुके	सिरोंचा अहेरी मुलचेरा चार्मोशी	गोंडपिंपरी राजूरा जीवती कोरपना	झरी जामनी पांढरकवडा घाटजी	किनवट हिमायतनगर भोकर उमरी धर्माबाद बिलोली देगलूर

छत्तीसगड		
जिल्हे	**गोंदीया**	**गडचिरोली**
तालुके	सालकेसा देवरी	सिरोंचा अहेरी भामरागड एटापल्ली धानोरा कोरची

गोवा	
जिल्हे	सिंधूदुर्ग
तालुके	दोडामार्ग सावंतवाडी

दादरा व नगरहवेली	
जिल्हे	पालघर
तालुके	तळासरी डहाणू जव्हार

Vishal Londhe

क्षेत्रफळानुसार जिल्ह्यांचा उतरता क्रम

क्र.	जिल्हा	क्षेत्रफळ	क्र.	जिल्हा	क्षेत्रफळ
1.	अहमदनगर	17048	19.	कोल्हापूर	7685
2.	पुणे	15643	20.	उस्मानाबाद	7569
3.	नाशिक	15530	21.	धुळे	7195
4.	सोलापूर	14895	22.	लातूर	7157
5.	गडचिरोली	14412	23.	रायगड	7152
6.	यवतमाळ	13582	24.	वर्धा	6309
7.	अमरावती	12210	25.	परभणी	6214
8.	जळगाव	11765	26.	नंदुरबार	5955
9.	चंद्रपूर	11443	27.	अकोला	5676
10.	बीड	10693	28.	पालघर	5388
11.	नांदेड	10528	29.	गोंदिया	5234
12.	सातारा	10480	30.	सिंधुदुर्ग	5207
13.	औरंगाबाद	10107	31.	वाशिम	4898
14.	नागपूर	9892	32.	हिंगोली	4827
15.	बुलढाणा	9661	33.	ठाणे	4170
16.	सांगली	8572	34.	भंडारा	4087
17.	रत्नागिरी	8208	35.	मुंबई उपनगर	446
18.	जालना	7718	36.	मुंबई शहर	157

राज्यातील महानगरपालिका

- सध्या एकुण महानगरपालिका - 27
- राज्याच्या निर्मितीवेळी महानगरपालिका - 3 (बृहन्मुंबई , पुणे, नागपूर)

राज्यातील महानगरपालिका स्थापन करण्यासाठी असणारे कायदे

- **मुंबई महानगरपालिका कायदा :** 1888 (मुंबई मनपा)
- **नागपूर महानगरपालिका कायदा :** 1948 (नागपूर मनपा)
- **महाराष्ट्र महानगरपालिका कायदा :** 1949 (उर्वरित मनपा)

Joins Us On Telegram : @vishallondhe | Contact : 9075582728`

प्रशासकिय विभाग	संख्या	महानगरपालिका
कोकण	**9**	ठाणे, मीरा-भाईदर, कल्याण-डोबवली, नवी मुंबई, उल्हासनगर, भिवंडी, पनवेल (रायगड), बृहन्मुंबई, वसई विरार (पालघर)
पुणे	5	पुणे, पिंपरी-चिंचवड, सांगली-मिरज-कुपवाडा, सोलापुर, कोल्हापुर
नाशिक	5	नाशिक, अहमदनगर, मालेगाव, धुळे, जळगाव
औरंगाबाद	4	औरंगाबाद, परभणी, लातुर, नांदेड-वाघळा
नागपुर	2	नागपुर, चंद्रपुर
अमरावती	2	अमरावती, अकोला

❖राज्यात सर्वाधिक महानगरपालिका कोकण विभागात असून त्या 9 आहेत. त्यापैकी एकट्या ठाणे जिल्ह्यात 6 महानगरपालिका आहेत.

- **ठाणे जिल्हा :** ठाणे, मीरा-भाईदर, कल्याण-डोबवली, नवी मुंबई, उल्हासनगर, भिवंडी

क्र.	महानगरपालिका	स्थापना वर्ष	क्र.	महानगरपालिका	स्थापना वर्ष
1.	बृहन्मुंबई	1888	15.	सांगली-मिरज-कुपवाड	1998
2.	पुणे	1950	16.	अकोला	2001
3.	नागपूर	1951	17.	मिरा-भाईंदर	2002
4.	सोलापूर	1964	18.	भिवंडी	2002
5.	कोल्हापूर	1972	19.	मालेगाव	2003
6.	ठाणे	1982	20.	जळगाव	2003
7.	पिंपरी-चिंचवड	1982	21.	धुळे	2003
8.	नाशिक	1982	22.	अहमदनगर	2003
9.	कल्याण-डोंबिवली	1982	23.	वसई-विरार	2009
10.	औरंगाबाद	1982	24.	लातूर	2011
11.	अमरावती	1982	25.	चंद्रपूर	2011
12.	नवी मुंबई	1992	26.	परभणी	2011
13.	नांदेड-वाघाळा	1997	27.	पणवेल	2016
14.	उल्हासनगर	1998			

महाराष्ट्रातील जिल्हे/शहरे यांची पूर्वीची व सध्याची नावे

सध्याचे नाव	पूर्वीचे नाव	सध्याचे नाव	पूर्वीचे नाव
मुंबई	बॉम्बे	जळगाव	पूर्व खानदेश
ठाणे	ठाणा	धुळ-नंदुरबार	पश्चिम खानदेश
रायगड	कुलाबा	औरंगाबाद	खडकी
पुणे	पूना	अंबेजोगाई	मोमिनाबाद
सातारा	उत्तर सातारा	पैठण	प्रतिष्ठाण
सांगली	दक्षिण सातारा	बुलढाणा	बुलढाणा
नाशिक	नासिक	चंद्रपूर	चांदा

कटक मंडळे

- प्रशासन-लष्कराद्वारे (कटक मंडळे कायदा - 1924 व कटक मंडळे सुधारणा कायदा - 2006)
- भारतात असलेल्या 62 कटक मंडळापैकी महाराष्ट्रात 7 कटक मंडळे आहेत.

क्र.	कटक मंडळे	जिल्हा
1.	अहमदनगर	अहमदनगर
2.	औरंगाबाद	औरंगाबाद
3.	देवळाली	नाशिक
4.	कामठी	नागपुर
5.	देहुरोड	पुणे
6.	खडकी	पुणे
7.	पुणे	पुणे

जिल्हे व मुख्यालय

जिल्हा	मुख्यालय	तालुका
सिंधुदुर्ग	ओरोस बुद्रुक	कुडाळ
मुंबई शहर	बोरीबंदर	-
रायगड	आलिबाग	रायगड
मुंबई उपनगर	बांद्रा पूर्व	कुर्ला

- महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा जिल्हा अहमदनगर त्यास सर्वाधीक जिल्ह्याच्या 7 सीमा नाशिक, औरंगाबाद, बीड, उस्मानाबाद, सोलापुर, पुणे, ठाणे

➢ जिल्हा परिषद :

- जिल्हा परिषदांची स्थापना - महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती कायदा 1961
- एकुण जिल्हा परिषद - 34
- मुंबई शहर व मुंबई उपनगर व्यतिरिक्त इतर सर्व जिल्ह्यांमध्ये जिल्हापरिषद स्थापन करण्यात आल्या आहेत.

➢ पंचायत समिती :

- पंचायत समित्यांची स्थापना - महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती कायदा 1961
- एकुण पंचायत समित्या- 351

➢ ग्रामपंचायत :

- ग्रामपंचायतींची स्थापना - महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम 1958 (पूर्वीचे नाव - मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम 1958)
- ग्रामपंचायत स्थापन करण्याचा अधिकार - राज्यशासन
- एकुण ग्रामपंचायती - 28332

Vishal Londhe

➢ नगरपालिका/परिषद व नगर पंचायती :

- नगरपालिका/नगरपरिषदां - महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगर कायदा 1965
- एकुण नगरपरिषदा - 234

श्रेणी	लोकसंख्या
अ	1 लाख पेक्षा जास्त
ब	40,000 ते 1 लाख
क	40,000 पेक्षा कमी
एकुण नगरपंचायती - 124	

महाराष्ट्र		
घटक	**1960**	**2018**
जिल्हे	26	36
तालुके	229	355
प्रशासकीय विभाग	4	6
जिल्हा परिषद	25	34
महानगरपालिका	3	27
नगरपालिका	219	230
कटक मंडळे	7	7

महाराष्ट्राची मानचिन्हे		
घटक	**मुळ नाव**	**शास्त्रीय नाव**
फुल	जारुळ (ताम्हण)	लॅगस्ट्रोमीया स्पेस ओसा किंवा लॅगस्ट्रोमीया रेजीनी (Legerstroemia Speciosa)
प्राणी	शेकरु (उडती खार)	रॅटुफा इंडिका (Ratufa Indica)
पक्षी	हरोली (हरीयाल)	ट्रेरॉन फोनीकॉप्टेरा (Treron Phoenicoptera)
फळ	आंबा	मॅजिफेरा इंडिका (Mangitera India)
फुलपाखरु	राणी पाकोळी (ब्ल्यु मॉरमॉन)	पॅपिलिओ पॉलिनेस्टर (Papilio Polymnestor) देशातील, सदर्न बर्डविंग या सर्वात मोठ्या फुलपाखरानंतर दुसऱ्या क्रमांकाचे मोठेफुलपाखरु

Vishal Londhe